

CESTA K ÚNORU 1948. TEZE K VÝZKUMU SOUDOBÝCH DĚJIN

Christiane Brennerová

The Road to February 1948. Theses on Research into Contemporary History

The article is concerned with the theoretical and methodological background of research into the history of Czechoslovakia 1945–1948. The author confronts the general common interpretative frame of this research, i.e. the picture of the struggle between democracy and the rise of totalitarianism, and shows systematically why such an interpretative model is imprecise and leads to distorted conclusions. She goes on to suggest that future scholarship should avoid the methodological fault of excessive personification of the theme. In contrast, she directs attention to the profound political, economic, social and value changes that took place in post-war Czechoslovakia, seeing them not just as a pure result of the war or "Munich" trauma but as part of a broad and complex process of transformation. This process had symptoms that were already visible during the 1st Czechoslovak Republic, developed fully in the short period of the 2nd Republic, were still evident in the war years and continued after 1945 and 1948. What we are dealing with, then, are trends that continued despite the succession of entirely externally dissimilar political regimes. From this point of view the democracy-totalitarianism dichotomy loses significance for the period 1945–1948 and it becomes correspondingly more important to understand changes in the understanding of democracy and political power, demands for the introduction of a new order, concepts of socialism, the character of politics and questions of continuity with the pre-war republic.

Christiane Brennerová (1963) působí na Freien Universität Berlin, christiane.brenner@extern.lrz-muenchen.de

Nastolení komunistické samovlády v Československu v únoru 1948 patří k nejméně sporným tématům českých soudobých dějin. Už jenom metafory, které autoři za uplynulých téměř šedesát let pro označení této události vytvořili, naznačují, jak rozdílné, částečně diametrálně protikladné jsou interpretace komunistického vítězství. Řada výmluvných označení sahá od „elegantního převratu“ a „pasivní revoluce“ přes „prefabrikovanou revoluci“, „krátký pochod“ až k „operaci velký podvod“.¹ Sotva se

1 PAVEL TIGRID, *The Prague coup of 1948: the elegant take-over*, in: *The anatomy of communist takeovers*, (ed.) Thomas T. Hammond, New Haven 1975, s. 399–432; JON BLOOMFIELD, *Pas-*

přítom lze zbavit dojmu, že se v případě „února“, komunisty nazvaného Vítězný, jedná i o způsob negativní fascinace. Krátké dějiny Československa mezi koncem války a komunistickým převzetím moci pro to nabízejí několik potenciálních důkazů: země se sice podobně jako její sousedé ocitla v důsledku druhé světové války v sovětské sféře vlivu, takže v ní po skončení války musel vzniknout režim, který byl vůči Sovětskému svazu přinejmenším přátelský. Na rozdíl od sousedních zemí však tato koncepce a její realizace nestály příliš mnoho námahy. Cesta vedoucí tímto směrem byla nastoupena ještě za války, přičemž o ní rozhodl především konsenzus mezi politickými silami, které měly v budoucnu vládnout. Vzhledem k výsledkům války a s přihlédnutím k nové geopolitické situaci na kontinentu nebylo sporu o to, že součástí této vlády bude i KSČ.² Případné poslední pochybnosti o tom, zda se KSČ podařil vstup mezi politickou elitu a zda se stala lidovou stranou, byly odstraněny po prvních poválečných volbách. Téměř dva roky poté si českoslovenští komunisté, jako poslední strana v sovětském bloku, mezitím již upevněném, zajistili mocenský monopol. Podařilo se jim to bez sovětské vojenské přítomnosti a bez přímého sovětského spolupůsobení. Také proto vyvolal protest Západu poměrně slabý ohlas. Především na základě mezinárodně politického postupu Československa vznikl totiž v západních zemích dojem, že před komunisty stojí „otevřené dveře“.³

Tento „hladký“ přechod od té doby poskytoval bohatou látku pro vytváření teorií o spiknutí či o skrytém podkopávání, stejně tak jako pro historiozofické výklady nebo úvahy o národní psychologii.⁴ Na pozadí pozdějších let stalinismu se ale krátké období relativní svobody stalo projekčním plátnem pro politické touhy a sny o svobodném socialismu.⁵ Tento interpretační zdroj se sice po roce 1989 zdál

sive Revolution. Politics and Czechoslovak Working Class 1945–1948, London 1979; HUBERT RIPKA, *Le coup de Prague une révolution préfabriquée. Souvenirs de Hubert Ripka*, Paris 1949; KAREL KAPLAN, *Der kurzer Marsch. Kommunistische Machtübernahme in der Tschechoslowakei 1945 bis 1948*, München-Wien 1988; TOMAN BROD, *Operace velký podvod. Cesta československých komunistů k moci v letech 1945–1948*, Praha 1990.

2 K této zvláštní situaci v Československu a středovýchodní Evropě po skončení války nyní především JÁN KREN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 560n.

3 DANIEL YERGIN, *Der zerbrochene Frieden, Der Ursprung des Kalten Krieges und die Teilung Europas*, Frankfurt am Main 1979, s. 333.

4 K přehledu bádání je stále ještě směrodatný PETER HEUMOS, *Die grosse Camouflage? Überlegungen zu Interpretationsmustern der kommunistischen Machtübernahme in der Tschechoslowakei im Februar 1948*, in: *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, hrsg. von Eva Schidt-Hartmann, München 1994, s. 221–241; TÝŽ, *Der Februarumsturz 1948 in der Tschechoslowakei. Geschichtspunkte zu einer strukturgeschichtlichen Interpretation*, in: *Zeitgeschichte Osteuropas als Methoden- und Forschungsproblem*, hrsg. von Bernd Bonwetsch, Berlin 1984, s. 121–136.

5 MARTIN SCHULZE-WESSEL, *Vom Tabu zum Mythos? Der „Spezifische Weg zum Sozialismus“ in der Tschechoslowakei* in: *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, s. 243–255.

být překonán, protože v českém politickém životě pevně zakotvila dichotomie mezi antikomunistickým diskurzem a stabilní přítomností (navíc nereformované) komunistické strany, čímž bylo nekomunistům zapovězeno pomýšlení na jakékoli socialistické alternativy.⁶ Nadále však pokračovala silná politizace přístupu k vývoji let 1945–1948. A nepřetržovala jen blízkost k politice. Také určité vzorce, které výklad tohoto období od počátku formovaly, byly nadále tradovány bez jakéhokoli zpochybnování. Navzdory rostoucí znalosti pramenů, umožněné zpřístupněním archivů,⁷ převládá v interpretaci mezidobí let 1954–1948 obraz boje mezi „demokracií a totalitarismem“. Podle mého názoru, ačkoli je záměr zaplnit nejprve „bílá místa“ dějin pochopitelný, přispívá právě tato orientace na faktografii k udržování starých interpretačních modelů. Náznaky výzkumu dějin kultury a mentalit, které se mezitím objevily,⁸ tak zatím stojí poněkud izolovaně vedle dějin politických a jejich vyprávěcího přístupu.

V tomto článku chci vypracovat na základě převážně novějších prací o dějinách a „prehistorii“ února 1948 teze k interpretaci dějin bezprostředně poválečných let. Omezím se přitom na několik dílčích tematických aspektů a oblastí: ve středu mého zájmu se nacházejí především problémy spjaté s hodnoceními a interpretacemi systému lidové demokracie v letech 1945–1948. Na příkladu historiografie zabývající se politickými aktéry činnými ve zkoumaném období bych chtěla dále podpořit metodické rozšíření. Konečně budu usilovat o narýsování tezí a perspektiv pro současný výzkum soudobých dějin.

Při všech těchto úvahách nepředpokládám, že dokážu podat úplný přehled literatury a moje bibliografické údaje nejsou nijak vyčerpávající. Můj text nemá být hodnotící zprávou o dosavadní literatuře, nýbrž výzvou k diskusi. V ní může dojít i k polemickým vyhocením a zjednodušením.

6 FRANÇOISE MAYER, *Les Tchèques et leur communisme*, Paris 2004.

7 Především KAREL JECH, KAREL KAPLAN (edd.), *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, Brno 1995; RUDOLF JIČÍN a kol., *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů*, Praha 1992; KAREL KAPLAN (ed.), *Pražské dobohy 1945–1947. Sborník dokumentů*, Praha 1992; TÝŽ, *První poválečná vláda. Komentované dokumenty*, Praha 1993, s. 68–88, 101–127; TÝŽ, *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946–1948. Diskuse u Národní frontě a názory expertů. Soubor dokumentů*, Praha 1993; JAROSLAVA HOFFMANNOVÁ, *Provolání k české veřejnosti z 21. února 1948*, Praha 2003; *Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*, Praha 2004. Karel Kaplan trvale formoval obraz československých dějin bezprostředně poválečného období dlouhou řadou svých materiálově bohatých studií i několika monografiemi. Srov. jeho bibliografii v *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*, Praha 1993, s. 17–28; *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Brno 2003, s. 352–356.

8 V této souvislosti mám na mysli především sborníky z konferencí pražských literárních vědců, v nichž se jejich obor velmi produktivně spojil s historiografií. Zvláště *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*, Praha 1998. Srov. dále odpovídající příspěvky v ROBERT PYNSENT (ed.), *The Phoney Peace. Power and Culture in Central Europe 1945–1949*, London 2000. Přírozeně je třeba uvést také časopis *Kuděj*. S napětím lze očekávat výsledky projektů Jiřího Knapíka a Martina France na vydání slovníku kulturních dějin a životního stylu socialistického Československa.

Lidová demokracie 1945–1948

Otázka, jak má být tzv. „třetí republika“ historicky posuzována a zařazována, vyvolávala v posledních letech stále nové diskuse.⁹ Na tomto místě se nebudeme věnovat jejímu bezprostřednímu politicko-právnímu významu, který byl předmětem sporů během parlamentního projednávání rozsahu „období nesvobody“ a zákona konstatujícího, že Edvard Beneš se zasloužil o stát. I jako úkol „čistě historiografický“ se ukazuje, že tato klasifikace je spojena s řadou důležitých a citlivých problémů, které se týkají různých rovin historické reflexe a bádání. Zde budou krátce načrtnuty:

1) Hodnocení doby před nastolením komunistického mocenského monopolu je úzce spjato s posuzováním komunismu a s otázkou, jaké místo mu v českých dějinách, resp. v dějinách Československa náleží. Je komunismus chápán jako část vlastních a evropských dějin, nebo je pokládán za jev cizí? Je tedy možné přenést „vinu“ za ustavení komunistického režimu v Československu na „Moskvu“ a „komunisty“, jimž je tak nepřímou podsouváno, že byli odcizeni národu? Nebo je třeba hledat vnitřní příčiny, které úspěchu komunismu napomáhaly, usnadňovaly jeho vzestup a minimalizovaly odpor proti němu?¹⁰ Odpověď na tuto otázku má velký vliv na perspektivu a zájem, s nimiž historikové přistupují ke svému tématu.

2) Historiografická zpracování doby těsně poválečné obvykle vyzvedávají široký konsensus, který vládl jak v exilu, tak v československé společnosti a týkal se nutnosti hlubokých změn politické, hospodářské a demografické struktury Československa. Všeobecně se tak předpokládá, že se koncepce „lidové demokracie“, kterou exilové vedení s sebou přivezlo do vlasti a která byla zakotvena v Košickém vládním programu a ještě do parlamentních voleb v květnu 1946 z velké části i uskutečněna, setkala s širokým společenským souhlasem. Mnohdy se to pokládá za argument podporující demokratický ráz „třetí republiky“. Dobová fakta potvrzují zcela jednoznačně dojem, že v české poválečné společnosti vládl relativně široký konsensus.¹¹ Sebepojetí české společnosti hodnotilo tento konsensus vysoce pozitivně – zejména ve srovnání se sousedními zeměmi ve střední a východní Evropě, jako byly Polsko, Maďarsko nebo

9 *Fórum: O předpokladech sovětské východní Evropy*, Soudobé dějiny 1/1994, s. 483–539; *Diskuse: Zorinova pražská mise v únoru 1948. Nad novými dokumenty*, Soudobé dějiny 5/1998, č. 2–3, s. 312–320. Srov. také příspěvky na konferenci k 50. výročí února 1948 – Soudobé dějiny 5/1998, č. 2–3; *Třetí republika – demokracie ano či ne?*, Na pozvání Masarykova ústavu 1/2004, s. 125–175; ZDENKA KOKOŠKOVÁ, JIŘÍ KOCIAN, STANISLAV KOKOŠKA (edd.), *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Praha 2005.

10 JACQUES RUPNIK, *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*, Soudobé dějiny 9/2002, s. 9–26.

11 EVA BROKLOVÁ, *Československo na cestě k totalitarismu*, in: *Třetí republika – demokracie ano či ne?*, s. 137–144, zde s. 142.

Ukrajina, které se nacházely na pokraji občanské války. Tato zjištění jsou pro vývoj společenské reality v letech 1945–1948 a také pro specifický charakter československé cesty ke komunismu cenná, na otázku, zda se jednalo o systém demokratický či nedemokratický, však odpovídají jen částečně. A to nejen proto, že československá lidová demokracie imanentně tíhla k odepření legálního prostoru pro opozici,¹² nýbrž také vzhledem k tomu, že omezení demokracie nemůže být považováno za omezení teprve tehdy, když je jako takové pocituje většina občanů.

3) Mnohem zajímavější se mi ale jeví sledovat příčiny toho, jak se měnilo pojetí demokracie. Tato proměna stála za nastolením „nového řádu“ a za jeho přijetím. Zdaleka nikoli pouze v českém bádání se rozhodnutí, podle kterého mělo být Československo po skončení války důkladně přebudováno, často primárně odvozuje od mnichovského traumatu z roku 1938, a tím se do něho většinou zároveň vnáší motiv silně osobní. Nad troskami meziválečné liberální demokracie dospěl Edvard Beneš k závěru, že její základní pilíře nebyly pevné a že budoucí přežití státu může zajistit jen přestavba ve směru „silnější demokracie“ s autoritativními rysy a také změna zahraničněpolitické orientace na Sovětský svaz.¹³ Podoba poválečného uspořádání tak je ve své podstatě odvozena ze zhroutení vnitřní politiky i zahraničněpolitických vazeb v roce 1938.

Nemám v úmyslu snižovat význam tohoto přelomu, o jehož formujícím působení na české historické vědomí a sebestorozumění svědčí v neposlední řadě právě přetrvávání tohoto výkladového vzorce.

4) Přesto bych se chtěla zasadit o rozšíření pohledu a do analýzy „třetí republiky“ výrazněji zapojit také dobu následující po „Mnichovu“, tedy krátkou fázi „druhé republiky“, a pak především léta německé okupace včetně jejích důsledků. „Mnichovem“ totiž započaly rozsáhlé změny. Pod nacistickou nadvládou české země prošly vnuceným procesem společenské a politicko-organizační nivelizace. Vysoce rozvinutý intermediární systém stran, zájmových svazů, spolků či odborů podlehl likvidaci,¹⁴ struktura průmyslu byla přetvořena. V důsledku přízpusobení hospodářství válečným potřebám Německa došlo nejen ke změně produkce jednotlivých

12 Na příkladu vztahu veřejnosti k cenzuře o tom pojednává KATARÍNA ZAVACKÁ, *Cenzúra v Československu v rokoch 1945–1948*, in: *Evropa mezi Německem a Ruskem*. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha 2000, s. 555–566; MILAN DRÁPALA, *Freiheitsgrenzen der tschechoslowakischen Presse in der Zeit der Nationalen Front*, in: *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation. Grenzen von Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland, und Tschechien seit 1871*, hrsg. von Michal Anděl, Düsseldorf 2005, s. 211–222.

13 K dějinám této interpretace srov. CHRISTIANE BRENNER, *Již nikdy Mnichov/Nie wieder München. München im tschechischen politischen Denken: Peroutka, Tigrid, Patočka*, in: *Mythos München – Le Mythe de Munich – The Myth of Munich*, hrsg. von Fritz Taubert, München 2002, s. 175–202.

14 K tomu srov. PETER HEUMOS, *Protektorátne odbory a problém kolaborácie v zrkadle spisov Česného súdu pri Ústrednej rade odborov v Prahe 1945–1947*, in: *Nacionálno-socialistický systém vlády*.

průmyslových odvětví, což představovalo výraznou zátěž pro poválečnou dobu, nýbrž byla zavřena řada menších a středních podniků, a tak byla také ve sféře průmyslu zahájena koncentrace. Bylo by třeba v jednotlivých případech zkoumat, v jakých oblastech – a sice samozřejmě nejen v hospodářském životě – a z jakých příčin se na konci války nekorigovaly některé tendence, které bylo možné zvrátit. Lze ale vycházet z toho, že tyto strukturální zásahy vtiskly poválečnému vývoji jeho podobu a že – ačkoli za nimi původně stál jiný záměr – usnadnily transformaci ve směru k lidové demokracii. Mnohé organizační překážky, které by nastoupenému trendu ke zjednodušování a sjednocování společenského, politického a hospodářského života bránily, byly již dříve odbourány.¹⁵

5) Mnohem obtížněji lze uchopit změny politické kultury. Jak ovlivnily zkušenosti let 1938–1945 přemýšlení lidí o politice, jejich očekávání kladená na stát, jejich postoj vůči zákonům a kodifikovanému právu? První československá republika byla konsolidovaný stát, který se mohl opírat o silnou legitimitu. Její politické vedení se doma i v mezinárodním měřítku těšilo velké vážnosti, měla funkční státní aparát a spolehlivý právní řád. Po „Mnichovu“ jako by občané prožili zemětřesení, které tuto etablovanou moc smetlo. Prostřednictvím úspěšných aktivit v exilu jednotliví politici, na prvním místě Beneš, sice získali své v roce 1938 poškozené renomé zpátky. V mnohem menší míře to však platilo pro systém, s nímž byli spojováni. Tato extrémní ztráta legitimacy první republiky, která se po skončení války projevovala, jak to výstižně vyjádřil Brad Abrams, v „kultu ne-návratu“ k první republice,¹⁶ vrhá specifické světlo na legitimační mechanismy meziválečného Československa. Tak lze dospět k domněnce, že vysoká míra integrace (alespoň v české společnosti) a stabilita byly dosahovány spíše silou osobností než institucemi a formálně politickými procedurami. Tím důležitější by ale bylo vyrovnat se s politickým myšlením osobností, které jsou obecně identifikovány s „liberalismem“ této republiky. Peter Bugge a Jan Rataj argumentují přibližně tak, že postoj české politické elity vůči klasické liberální demokracii obsahoval již před rokem 1938 jisté výhrady a rozpory, které se v krizi roku 1938 měly prokázat jako faktory, jež předurčily pád demokracie.¹⁷ Přes

Ríšska župa Sudety – Protektorát Čechy a Morava – Slovensko, (edd.) Monika Glettler, Lubomír Lipták, Alena Mišková, Bratislava 2002, s. 67–88.

- 15 JAN RATAJ, *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997; JAN GEBHART, JAN KUČLÍK, *Druhá republika 1938–1939: Svět demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha 2004. Zatímco Rataj se zaměřuje primárně na ideologické pozadí zhroucení a přebudování systému v roce 1938, podávají Gebhart s Kučlíkem celkový přehled vývoje, kromě jiného také výše uvedeného „zjednodušování“ společenského života. Nekladou si však otázku, zda tento vývoj neměl své domácí, autochtonní duchovní kořeny.
- 16 BRADLEY F. ABRAMS, *The Struggle For the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*, Oxford 2004, s. 122.
- 17 PETER BUGGE, *Czech Democracy 1918–1938 – Paragon or Parody?*, Bohemia 47/2006 (v tisku); J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, passim.

kritickou obranu liberalismu nacházeli i vůdčí intelektuálové náležející spíše do levicově liberálního tábora svoji cestu do „druhé republiky“. Tento diskurz ale tvoří i spojenci s „třetí republikou“, což odporuje představě „hodiny nula“, při níž zůstává neschopnost starých elit postavit se komunistům na účinný odpor nepochopitelná,¹⁸ či vysvětlitelná jen pomocí traumatizace jedněch a demonizace druhých.

Při pohledu na politickou třídu před rokem 1938 a po roce 1945 ale pokládám za důležitý ještě jeden aspekt: jestliže beztak slabá česká pravice byla na základě svého působení za „druhé republiky“ úplně diskreditována, nebylo obtížné vznést proti ní podezření z fašismu, a tímto způsobem ji z politického života poválečné republiky vytlačit. Tím ale byla zcela pominuta blízkost levicové a pravicové kritiky demokracie, která se projevila v krizi let 1938–1939. Přitom z hlediska obsahu lze nalézt několik styčných bodů – obě strany se stavěly kriticky k zásadě volné soutěže, k pluralismu a parlamentarismu. Avšak zatímco levice dokázala svoji kritiku liberalismu po válce pozitivně proměnit a učinit z ní ideový základ nové republiky, byla její konzervativní varianta prohlášena za průkopníka fašismu, nebo byla přímo s fašismem identifikována.

Jestliže léta 1938–1939 znamenala konec „starého světa“, přineslo období okupace zkušenost nepřátelské, korumpované a pervertované autority, stav bezzákonosti a svévole. Důsledkem byla skutečnost, že politika po roce 1945 musela těžce bojovat se ztrátou důvěry ve státní instituce. Fenomén společenské dezintegrace následkem německé nadvlády je však přirozeně mnohem složitější. Mimo jiné totiž obsahuje také účinky širokého spektra možností chování pod německou okupací – a s tím skutečnost extrémně odlišných zkušeností nabytých v těchto letech – jež je dosud prozkoumáno jen v náznacích. Po roce 1945 bylo toto spektrum stejně jako v jiných zemích, které prošly válkou, zúženo na dva póly: odpor a kolaborace.¹⁹ Prostřednictvím selektivního vzpomínání měla být společnost znovu integrována.²⁰

18 To je i případ knihy B. F. Abramse *The Struggle For the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Autor vychází z teze, že v důsledku války a opozice vznikla „tabula rasa“.

19 Směr, kterým by se badání mohlo ubírat, ukazuje následující titul, v němž ale bohužel chybí příspěvek k Protektorátu Čechy a Morava: CHRISTOPH DIECKMANN, BABETTE QUINKERT, TATJANA TÖNSMAYER (Hg.), *Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945*, Göttingen 2003. Ke stavu badání srov. JIRÍ PEŠEK, *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus in der tschechischen und der deutschen Historiographie*, in: *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*, hrsg. von Christoph Cornelißen, Roman Holec, Jiří Pešek, Düsseldorf 2005, s. 45–67; DETLEF BRANDES, *Attentismus, Aktivismus, Verrat. Das Bild der Kollaboration im „Protektorat Böhmen und Mähren“ in der tschechischen Historiographie seit 1989* in: *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*, s. 101–148. Na konkrétním příkladu srov. DALIBOR STÁTNÍK, *Mezi odbojem a kolaborací. Případ Arno Haise*, *Soudobé dějiny* 8/2001, s. 692–717.

20 K tomu srov. MONIKA FLACKÉ (Hg.), *Mythen der Nationen. 1945 – Arenen der Erinnerungen*,

6) Československý vývoj je nutné zařadit do evropských souvislostí a do nadnárodní perspektivy. V bádání o soudobých dějinách mezitím zdomácněl názor, že atmosféra v poválečném Československu více či méně odpovídala evropskému standardu.²¹ Všude v Evropě ztrácely konzervativní kruhy vážnost v důsledku své blízkosti k fašismu, nebo přímo kvůli spolupráci s ním. Staré buržoazní hodnoty se jevily jako přežitek. Na vzestupu se nacházely socialistické a sociálně demokratické strany. Vládl silný tlak na politické a hospodářské změny a sociální přerozdělování. A po celé Evropě se upínaly naděje k trvalé spolupráci velmocí, ke kterým nyní patřil i Sovětský svaz, jehož pověst se v průběhu války výrazně zlepšila. Nejen v Československu, vůči Rusku tradičně přátelsky otevřenému, se vzhledem k zahraniční politice Sovětského svazu mylně počítalo s jeho postupnou vnitřní demokratizací, která jej měla přiblížit k Západu.

V čem ale spočíval kvalitativní rozdíl mezi Východem a Západem? Zde je třeba přirozeně vzít v úvahu zahraničněpolitický rámec. Podmínky na obou stranách vznikající „železné opony“ plynuly ze směsice iniciativního, dobrovolného, vynuceného a vykoupeného přízpůsobování se představám příslušné velmoci. Rozdíly v jejich působení na Východě a na Západě byly nepochybně velké a postupem času ještě narůstaly, avšak často se zapomíná na to, že tvrzení, podle něhož byla pomoc poskytovaná v rámci Marshallova plánu vázána na určité hospodářské a politické podmínky, nebylo pouhou komunistickou propagandou.²² Navíc se v roce 1945 ještě nedalo předvídat, že dojde k vytvoření bloků se všemi pozdějšími důsledky – mnoho současníků si něco takového ani nedokázalo představit. Radikalitu, s níž byl v roce 1945 svržen „starý řád“ ve středovýchodní Evropě, včetně Československa, kde se tento systém osvědčil jako imunní vůči autoritativním pokušením ve 20. a 30. letech, lze proto primárně vysvětlit výše popsáním procesem nucené transformace.²³ V jejím průběhu byly staré hodnoty, jistoty a vazby zničeny v mnohem větší míře než na Západě. Ahistorickou spekulací by byla diskuse o tom, jakým směrem by se československá „lidová demokracie“ vyvíjela bez událostí z února 1948 a zda by se sociální radikalismus bezprostředně poválečné doby neproměnil v reformismus, který by posléze vyústil do jakési varianty národního a sociálního

Mainz 2004; NANCY M. WINGFIELD, *The Politics of Memory: Constructing National Identity in the Czech Lands, 1945 to 1948*, *East European Politics and Societies* 14/2000, s. 246–267.

21 Tak například JAN KREN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005. Do detailů tuto tezi zkoumala doposud pouze LENKA KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*, Praha 2004.

22 YVAN VANDEN BERGHE, *Der Kalte Krieg 1917–1991*, s předmluvou Wilfrieda Lotha, Leipzig 2002, s. 97, 120n.

23 TONY JUDT, *A History of Europe Since 1945*, London 2005. Zde především kapitola o dědictví války.

státu tak, jak to naznačují mnohé starší práce.²⁴ Tendence ke zmírnění poválečného radikalismu – v úzkých hranicích daných politickou diskusí uvnitř Národní fronty – se zřetelně projevovaly od roku 1947. V této době ale již nebylo možné přehlédnout hranice určené zvnějšku. V této souvislosti stačí znovu připomenout Marshallův plán a známou skutečnost, že československá vláda byla donucena jej odmítnout.

Aktéři

Autoři studií o Československu mezi léty 1954–1948 volí převážně přístup soustředující se na politické dějiny.²⁵ Hlavní téma spočívá v tom, jak se komunistická strana pokoušela prosadit svůj mocenský plán a jak se jí v tom její protivníci snažili zabránit. Tato perspektiva věnuje zvlášť velkou pozornost aktérům pohybujícím se na nejvyšší rovině: stranám Národní fronty a jejím vedoucím představitelům. Jistým způsobem tak pokračovala tradice založená po roce 1948 v prostředí českého exilu. Zatímco historiografie v komunistickém Československu svá zpracování cesty k „vítěznému únoru“ zaměřovala na společenské procesy a hospodářské změny (role jejich vlastní strany ale samozřejmě rozhodně nepřicházela zkrátka),²⁶ psal exil – s jistou nadsázkou – především o sobě samém. V dílech zde vznikajících, která tvořila přirozenou konkurenci domácí tvorby, šlo pochopitelně především o to dodatečně vysvětlit a ospravedlnit vlastní jednání, zbavit vlastní osobu nebo stranu odpovědnosti a přesunout ji na jiné.²⁷ Tato nyní již poněkud zastaralá literatura představuje výtečný dobový pramen a často nabízí i vzrušující četbu. Přesahuje osobní rovinu a poskytuje hluboký vhled do atmosféry a politického myšlení studené války. Obnovenou konjunkturu zažila po listopadu 1989, kdy se poprvé dostala i na český knižní trh. Nerovnoměrné zastoupení autorů

24 Tato představa se objevuje v pracích zabývajících se československým experimentem let 1945–1948, například MARTIN R. MÝANT, *Socialism and Democracy in Czechoslovakia, 1945–1948*, Cambridge 1981.

25 K tomu celkově MARTIN SCHULZE WESSEL, *Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien. Institutionen, Methoden, Debatten*, in: *Zeitgeschichte als Problem. Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*, hrsg. von Alexander Nützenadel, Wolfgang Schieder, Göttingen 2004. K tomu srov. komentář JIRÍHO PEŠKA, *Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien als Problem*, *Bohemia* 45/2004, s. 166–183.

26 MARTINA WINKLER, „In unteilbarer Einbeit mit unserer Geschichte: Die Geschichte der KSČ als neue Meistererzählung, Zugänge zu historischen Meistererzählungen. *Comparativ* 10/2000, č. 2, s. 61–80.

27 EVA SCHMIDT-HARTMANN, *Demokraten in der Sackgasse. Das Bild der kommunistischen Machtübernahme in den Memoiren besiegter tschechischer Politiker*, in: *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, s. 203–220.

z jednotlivých politických proudů – v exilové literatuře dominovali někdejší prominenti národně socialistické strany – bylo v následujících letech částečně vyrovnáno prostřednictvím nových titulů.²⁸ Výzkum soudobých dějin mezitím zaplnil zejména velké mezery v poznání katolické lidové strany a politického katolicismu v bezprostředně poválečné době.²⁹

Pozoruhodné však je, že politická síla považovaná za nesporně nejvýznamnějšího aktéra doby, a proto do jisté míry přítomná na pozadí každého zpracování, stále ještě stejně jako dříve čeká na celkovou monografii založenou na archivním materiálu.³⁰ Ta by byla důležitá nejen pro dějiny Československa, ale znamenala by významný příspěvek také pro výzkum evropského socialismu. KSČ patřila v meziválečné době k nejsilnějším komunistickým stranám v Evropě a i po druhé světové válce byla mezi svými názorovými sestrami jedna z neúspěšnějších. A navzdory všem přelomům a drastickým změnám kurzu, které její popularitu dočasně snižovaly, vykazovala podivuhodnou kontinuitu. Zejména to platí pro její vedení, v němž tato kontinuita nebyla nikdy přerušena. Ke skutečné „de-gottwaldizaci“ nikdy nedošlo. Velká biografie Klementa Gottwalda náleží podle mého názoru k nejzajímavějším výzvám, před kterými historiografie (nikoli nutně česká) stojí.³¹ A přece lze v české historiografii posledních let pozorovat zřetelně rostoucí zájem o socialistické hnutí a o komunismus.³² Tento zájem se kromě jiného silně projevuje také v biografických pracích,³³ v nichž jsou částečně přítomny i zřetelné

28 Jako příklady odlišných pohledů mohou být uvedeny: *Úseky polojasna. Vzpomínky Jiřího Loewyho*, (ed.) TOMÁŠ ZAHRADNÍČEK, Praha 2005; ARNOŠT KOLMAN, *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*, Brno 2005; MICHAL MAREŠ, *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*, Praha 1999; JAROMÍR HOŘEC, MIROSLAV ŠÍGL (ed.), *Generace 45*, Praha 1997.

29 Především zásluhou velkého díla Milana Drápaly a prací Michala Pehra. Srov. MILAN DRÁPALA, *Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha 2000; MICHAL PEHR, *Československá strana lidová 1945–1948*, Praha 2003; TYŽ, *Československá strana lidová – příliš klidná síla v neklidné době*, Na pozvání Masarykova ústavu 1/2004, s. 169–175.

30 Standardním zpracováním zůstává francouzská práce JACQUES RUPNIK, *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002. K tomu a jiným pracím srov. JAN MĚCHYŘ, *O dějinách KSČ a některých problémech při jejich vykladu*, Soudobé dějiny 10/2003, s. 362–367. K dějinám KSČ po druhé světové válce nejnověji JAN RATAJ, *KSČ a Československo I. (1945–1960)*, Praha 2003. Autor zvolil inovativní přístup zaměřený na problémy výzkumu a na širší historické zařazení.

31 KAREL KAPLAN, PAVEL KOSATÍK, *Gottwaldovi muži*, Praha–Litomyšl 2004.

32 Záměrně nikoli jako celkové zpracování, ale jako široce založený výzkumný koncept poskytující prostor různým proudům a fázím socialistického hnutí a také různým metodologickým přístupům se profiluje projekt Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka, v jehož rámci již vyšlo pět svazků sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Praha 2003–2005. Z hlediska politologie srov. PETR FIALA a kol., *Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v České republice*, Brno 1999.

33 Srov. především biografické texty ve sbornících *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus a řadu studií o Nejedlém, Šlingovi, Budínovi v Soudobých dějinách* 12/2005, č. 1.

názny takového přístupu k dějinám komunistického Československa, který se zaměřuje na strukturální prvky a na otázky plynoucí ze zájmu o dějiny mentalit.³⁴ Především ale tyto práce zvyšovaly citlivost vůči různorodosti uvnitř KSČ a přitom ukazovaly, nejen s jakými prostředky a strategiemi byly potírány odchylky od kurzu strany, nýbrž také to, že takový jasně daný kurz neexistoval ani zdaleka ve všech historických periodách. Na své přesvědčovací schopnosti tím ztrácela beztoho již po dlouhý čas napadaná teze o „mistrovském plánu“, podle kterého by se řídil vývoj od konce války až k „vítěznému únoru“.

Výzkum politických dějin stran, který je v české historiografii opřený o silnou tradici, má nepochybně co do možnosti poznání velký potenciál. Přístup silně zaměřený na strany a osobnosti, jenž je charakteristický právě pro zkoumání let 1945–1948, má ale i své hranice. Proto bych dále chtěla podpořit rozšířené dějiny diskurzu, společnosti a struktur, přičemž navážu na výše uvedené argumenty a příklady.

Nejprve ale k fenoménu personalizace historického vývoje a událostí. Pro období mezi lety 1938–1948 poskytuje přirozeně nejlepší příklad personalizovaných historických interpretací Edvard Beneš.³⁵ Dva mezníky českých dějin, v nichž mu bylo uděleno „poslední slovo“, vyznačují toto období. Základní otázka, kterou mnozí autoři pokládají, se týká „viny“ či „nevin“ prezidenta na následném negativním vývoji. Tato přirozeně vysoce politicky výbušná forma výkladu historie odporuje, což je banální konstatování, nejen realitě moderních společností, které jakožto celek nejsou vedeny jednotlivými velkými osobnostmi samostatně rozhodujícími o tom, co je pro ně dobré a špatné. Kromě toho totiž také vytrhává jednání a motivy těchto osobností z jejich kontextu, z jejich celkových společenských souvislostí, z rámce dobového myšlení a diskusí. Místo toho pak ve většině případů podsouvá lineární jednoznačnost nebo předurčenost vývoje svých hlavních postav.³⁶ Jindy se zase pracuje s motivem „tragiky“, který chod dějin zcela odděluje od komplexního pole zájmů, konfliktů, vzájemných závislostí a vlivů. Společnost se v obou případech jeví pouze jako pasivní objekt dějin. Tento model výkladu má evidentně sloužit k tomu, aby z ní sejmul veškerou odpovědnost. Bylo by

34 To se například výtečně podařilo Jiřímu Knapíkovi v jeho životopise Gustava Bareše, který spojuje ztvárnění Barešova života s dějinami komunistické strany a s vývojem napjatého vztahu mezi stranickým a státním aparátem: JIŘÍ KNAPÍK, *Kdo spoutal naši kulturu (Portrét stalinity Gustava Bareše)*, Píerov 2000.

35 K tomu nyní IVAN ŠEDIVÝ, *Zwischen Wissenschaft, Ideologie und Politik. Edvard Beneš in der tschechischen Historiographie nach 1945*, in: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, hrsg. von Christiane Brenner, München 2006, s. 243–253.

36 TOMAN BROD, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.

ale nedorozuměním chápat tuto kritiku jako argument proti biografickému bádání, o něž vlastně nejde ani v hagiografické literatuře o Benešovi, ani v dílech, která Beneše identifikují s „katastrofami“ českých dějin. Odmítnut je pouze monokauzální způsob uvažování a výkladu, který se zde projevuje.

Podobná tendence k výkladům směřujícím mimo kontext, jejichž hlavním motivem je otázka viny, se ukazuje, byť na poněkud jiné úrovni, také v historiografických pracích o dějinách politických stran. Zvláště to platí v případech, kdy jejich autoři mají sklon stavět se blízko k objektu svého zkoumání. Tato blízkost způsobuje implicitní přijímání logiky vlastních aktérů. Jako příklad lze uvést skutečnost, že autoři nedávají podnět k diskusi o omezení politického spektra na čtyři české strany, ačkoli toto rozhodnutí poskytuje nesmírně zajímavý pohled do logiky stranického jednání.³⁷ Jinou dimenzi přináší reflexivní přijetí dichotomie „komunisté versus demokraté“, které se v myšlení o době po roce 1948 proměnilo v protiklad „moc versus společnost“.³⁸ Neměla by pak na počátku zkoumání stát otázka, zda „demokraté“ jednali demokraticky, nebo ještě spíše co si pod pojmem demokracie představovali?³⁹ Důkladná analýza dobových diskusí o konkrétních problémech politického uspořádání, o pojetích socialismu a o společenských koncepcích mění celkový obraz a neukazuje – zřetelně to plyne z novějších prací – navzájem přísně oddělené tábory, nýbrž vedle vnitrostranické plurality a protikladů také všeobecné tendence politického myšlení, které přesahovaly jednotlivé strany.⁴⁰

Schematický protiklad „diktatury“ a „demokracie“ by se proto měl stát předmětem kritického přezkoumání a diskuse. K prolomení starých interpretačních vzor-

37 JIŘÍ KOCIAN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika*, Praha 2002; JIŘÍ MALÍŘ, PAVEL MAREK (edd.), *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, Brno 2005.

38 PAVEL KOLÁŘ, *Die nationalgeschichtlichen Master Narratives in der Tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006, s. 209–241, zde s. 213.

39 MICHAL PEHR, *Príspevek k poznání socializující a lidové demokracie v Československu v letech 1945–1948*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, s. 131–139; JÁN DOBEŠ, *Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, s. 276–286.

40 Tak dochází Jan Křen pro první poválečnou dobu k závěru podle mého názoru velmi přesnému, že vzájemné vazby partnerů v Národní frontě byly silnější než tendence, které je oddělovaly – JAN KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, s. 575. První obsáhlý pokus v tomto směru podnikl B. F. ABRAMS, *The Struggle For the Soul of the Nation*. Podle Abramse došlo v důsledku válečného zážitku k silnějšímu posunu politického myšlení mladší generace. K tomu také srov. J. DOBEŠ, *Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948*, s. 276–286. Na příkladu Václava Černého, „konstitutivním obrazem českého demokratického odporu proti komunismu“, ukazuje Peter Bugge společné rysy v myšlení demokratů a komunistů o politice: PETER BUGGE, *Václav Černý aneb Západ a Východ*, in: Václav Černý. *Život a dílo*, Praha 1996, s. 130–148.

ců by však mohl přispět také výzkum politických hnutí v dlouhých časových úsecích. O druhé republice zde již byla řeč, ale určité trendy zřetelně působily již před rokem 1938, a dokonce ještě před vznikem Československé republiky.⁴¹

Jako první se v tomto směru nabízí již popsaná analýza diskurzu. Zkoumání by se tak mělo podrobit to, jak se v dlouhých časových úsecích vymezovaly ústřední pojmy společenského soužití a politického uspořádání. Jaké kontinuity lze doložit v pojmání státu a politických stran nebo v přístupu ke společenské různosti? Kdy se projevují změny? Které tradiční linie mizely postupně a které naopak okamžitě? Konkrétně to můžeme ukázat na jednom již uvedeném příkladu. Výzkumu politického katolicismu let 1945–1948 by podle mého názoru velmi prospělo, kdyby se jeho vývoj v dlouhodobé perspektivě sledoval jako součást tématu konzervativně katolické kritiky modernity a demokracie. To si vyžaduje zpětný pohled nejprve na vznik strany a na její úspěšnou integraci do politického života první republiky.⁴² Jak se politický katolicismus v českých zemích vztahoval k tomuto inherentně přítomnému motivu? Mohl jej však po roce 1945 zařadit do svého profilu a upravit některé jeho prvky, aby byl slučitelný s tím pojetím „lidové demokracie“, které katolická lidová strana vyznávala? Neobjevily se některé mezitím potlačované zdroje znovu až teprve v exilu?⁴³ Stejně otázky by přirozeně bylo možné klást i ve vztahu k jiným politickým proudům a jejich protagonistům. Analýza Peroutkova novinářského zájmu o demokracii a o postizení jejích hranic, trvající třicet let (1918–1948), by nepochybně představovala prospěšný projekt, který by postavil do úplně odlišného světla mnohé jeho projevy z doby těsně poválečné.

Druhá možnost historické analýzy dlouhodobých procesů spočívá ve strukturálně historickém přístupu. Strany a obecně formy a místa vyrovnávání společenských zájmů a tvorby politických rozhodnutí představují – jak to již dlouhá léta ukazuje Peter Heumos⁴⁴ – v tomto směru přímo ideální pole zkoumání. Doposud ale není potenciál takových strukturálních dějin vyčerpán. Určité strukturální zvláštnosti první Československé republiky, které zajišťovaly její vnitřní stabilitu mimo jiné (před)parlamentními dohodami a pečlivě vyváženým proporčním systémem, lze snadno nalézt i ve „třetí republice“. To platí také pro stranické domény ve státní správě a v hospodářství, tedy pro jev silně kritizovaný v meziválečné

41 V tomto smyslu například JAN RATAJ, *Konečná diagnóza druhé republiky?*, Soudobé dějiny 12/2005, s. 140–154.

42 JIŘÍ HANUŠ, *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2005; TÝŽ, *Mezi tradicí a reformou: rozhovory o moravském katolicismu ve 20. století*, Brno 2002.

43 Jakožto příklad srov. biografickou skicu Milana Drápaly a Zdeňka Beneše o Bohdanu Chudobovi – M. DRÁPALA, *Na ztracené varietě západu*, s. 415–436.

44 Srov. českojazyčné shrnutí jeho hlavních tezí z početných studií: PETER HEUMOS, *Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-spoločenský systém, intermediární organizace a problém stability*, Soudobé dějiny 2/1995, s. 157–168.

i poválečné době, stejně tak jako pro relativně slabé postavení československého parlamentu.⁴⁵ Takové relativně běžné příklady naznačují jen několik málo hledisek, z nichž by mohl být vysvětlen politický systém, který vznikl po druhé světové válce. Navzdory tomu, co tvrdí někteří autoři, nemá tento přístup nic společného s „dekonstrukcí“ první republiky, s „negativistickým“ nebo „revizionistickým“ pojetím, které slouží „cizím zájmům“.⁴⁶ Cíl nespočívá v odhalení slabin a v následném odvození neodvratné „cesty do katastrofy“. Mnohem spíše jde o to dospět výzkumem dlouhodobého vývoje systému a politické praxe k diferencovanějšímu pohledu na léta 1945–1948 – k poznání fungování tehdejšího systému s jeho silným inherentním potenciálem podporujícím stabilitu a s integrací poválečné společnosti, ale také s jeho destabilizujícími elementy nebo strukturálními rysy a politickými zvyklostmi, které ztěžovaly úspěšné řešení krizí.

Historiografie, dějiny oboru a morálka

V české historiografii požadavky metodické inovace částečně narážejí na silné výhrady. Jsou přednášeny s podobným výrazem, jako když o několik let dříve v debatě o dějinách diskurzu chtěli němečtí historikové chápat svoji distanci vůči metodickým debatám a novým přístupům jako vyjádření solidarity v rámci řemesla a serióznosti svých výsledků.⁴⁷ Charakteristickým znakem českých debat je ale to, že v nich averzi proti novým metodickým přístupům nelze jasně oddělit od výše zmíněných obranných bojů proti údajně „negativistickému pohledu na národní dějiny“. Je vytvořen protiklad mezi dějinami založenými na „tvrdých faktech“ a kritickou interpretací zavrhanou jakožto nevědecké „moralizování“, jež nemůže odporovat jednoznačné řeči pramenů.⁴⁸ Tento boj se nejzřetelněji projevuje ve sporech o vyhnání Němců z Československa po druhé světové válce.⁴⁹ S diskusí o příčinách února 1948 a následné éry stalinismu v Československu spojuje tyto

45 JAN DOBEŠ, *Postavení parlamentu ve vnitropolitickém vývoji v letech 1945–1948*, Bohemia 47/2006 (v tisku).

46 JINDŘICH DEJMEK, *Edvard Beneš a jeho role v dějinách první poloviny XX. století (glosy k současným diskusím nejen o odsunu Němců)*, Bulletin Historického ústavu AV ČR 13/2002, č. 1, s. 68–79.

47 K tomu PETER SCHÖTTLER, *Wer hat Angst vor dem linguistic turn?*, Geschichte und Gesellschaft 23/1997, s. 134–151.

48 PAVEL KOLÁŘ, *Vertreibung zwischen nationaler Meistererzählung und Deutungspuralität. Der tschechische Vertreibungsdiskurs im Licht geschichtswissenschaftlicher Streitschriften*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 53/2005, s. 925–940.

49 MICHAL KOPEČEK, MIROSLAV KUNŠTÁT, *Sudetoněmecká otázka v české akademické debatě po roce 1989*, Soudobé dějiny 10/2003, s. 293–318.

kontroverze zvláštním způsobem skutečnost, že debaty o vyhnání, vedené v prostředí československého samizdatu v 70. a 80. letech, vyplynuly z přesvědčení o kauzální souvislosti obou historických událostí, resp. procesů.⁵⁰ Mezi odbornou veřejností jsou dnes extrémní pozice jako někdejší „Danubiův“ argument o „hříchu a trestu“ (1945 hřích a po něm v roce 1948 následující trest) stejně okrajové jako mínění radikálně opačná. Protože se ho však často chápala média, zaměstnával v posledních letech stále znovu i českou historickou obec. Ta reagovala nejen pokusem sestavit střízlivě věcný obraz dějin vztahů Čechů a Němců ve 20. století, jenž měl z pozice etablovaného oboru odpovědět na diskusi o vyhnání, vedenou především v denním tisku,⁵¹ ale také se mimo jiné i v oficiálním dokumentu ohradila proti politickému využívání dějin.⁵² Patří k všeobecným dobovým jevům, že historikové cítí konkurenci moderních masových médií a že jejich odborné kritice mediálně šířených obrazů a interpretací veřejnost nepopřává příliš sluchu.⁵³ Této dostatečně známé záležitosti se věnují tak podrobně jen proto, že v ní spatřují (prozatím) promarněnou šanci na diskusi, která by obor přesahovala a zároveň pro něj byla prospěšná.⁵⁴

Vyrovňování se s diskem soužití Čechů a Němců v jednom státě a další tematické okruhy, které s tím souvisejí, představují v zásadě jediný skutečně svedený „Historikerstreit“ soudobé české historiografie. To znamená, že jedině tato kontroverze se týkala a týká jak výkladu ústředních historických témat, tak také sebe-definice oboru. Všechny ostatní debaty, které po roce 1989 vypukly, byly buď odbyty s argumentem, podle mého názoru nastrčeným a účelovým, že se jedná o vystoupení mladší badatelské generace, které nemá odborný obsah, nebo se odehrávaly jako bitvy proti jednotlivým exponovaným osobnostem. Tyto vzorce konfliktů doposud vedly k tomu, že se fronty utvrdily ve svých postojích a „tábory“ se spíše pevněji uzavřely. Výměnu názorů o vlastním oboru se otevřít nepodařilo. Ale

50 DANUBIUS (JÁN MLYNÁRIK), *Tězy o vysídlení československých Němců*, Svědectví 15/1978, č. 57, s. 105–122; BOHUMIL ČERNÝ, JAN KŘEN, VÁCLAV KURAL, MILAN OTÁHAL (ed.), *Češi, Němci, odsun. Diskuse nezávislých historiků*, Praha 1990. Proti tomu polemicky srov. kritiku fixace na Beneše: MILAN ZNOJ, *Tri otazníky nad demokracií za třetí republiky*, Na pozvání Masarykova ústavu 1/2004, s.125–136.

51 *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002

52 JAROSLAV PÁNEK, JIŘÍ PEŠEK, *Historikové proti znásilňování dějin (Stanovisko sdružení historiků České republiky)*, in: *Historikové proti znásilňování dějin. Stanovisko sdružení historiků České republiky*, Praha 2001 (Zpravodaj Historického klubu 12–2/2001, s. 3–7).

53 Sjezd německých historiků v roce 2006 věnoval fenoménu „Historie v televizi“ zvláštní sekci. K tomu FRANZISKA AUGSTEIN, *Geschichte à la mode. Von Kalligrafie bis Pornografie: Vorgeblübe und echte Trends auf dem 46. Historikertag*, Süddeutsche Zeitung 25. září 2006, s. 11.

54 K sebereflexi českých historiků FRANÇOÏSE MAYER, *Les historiens tchèques à l'épreuve du post-communisme*, in: *Post-communisme: les sciences sociales à l'épreuve*, (edd.) Maxime Forest, Georges Mink, Prague 2003.

i nejnovější obrany proti mediálnímu využívání tématu vyhnání v tisku podle mého názoru svědčí o silné potřebě uzavřít a sjednotit obor proti vnějšímu nebezpečí, což však neprospívá jeho vnitřní atmosféře.

Úkol vědy přirozeně spočívá v úsilí o objektivitu a nezávislost na politice. V tomto smyslu má povinnost zaujímat věcný postoj vůči medializaci dějin, jejímž jediným cílem je uspokojit touhu publika po senzaci. Ale právě při pohledu na dějiny historiografie zjišťujeme, že se sotva dařilo a bude dařit úplně se oprostit od politického rámce doby. O to důležitější je uvědomit si tyto vlivy, vazby a jejich projevy. Pro historiografii se historická perspektiva vůči dějinám vlastního oboru přímo nabízí: kritické zpracování dějin vlastní disciplíny s ohledem na její společenské a politické implikace by mohlo tvořit součást dějin společnosti socialistického Československa.⁵⁵ Muselo by ale být pojímáno i jako dějiny intelektuální a ptát se na výkladové vzorce, předměty výzkumu, zájmy a očekávání, na teoretickou a metodickou výzbroj. Přitom by se pozornost zaměřila i na přelomové linie, které českou historickou obec poznamenaly v důsledku generačních specifik, politických vazeb, vědomých rozhodnutí a částečně i životních náhod. Nelze teď předpovídat, zda takové vyrovnání s různými rovinami dějin oboru vyvolá také metodologický obrat.⁵⁶ Jak náznaky, které jsou k tomuto tématu zatím k dispozici, ukazují,⁵⁷ mohou dějiny vědy poskytnout důležité impulzy. Vypořádání se s úzkým záběrem vlastního oboru může být rozšířeno i na celkový obraz a může přispět k rozbití bipolárního způsobu výkladu a jednorozměrných vysvětlení, která v narativním podání dějin socialistického, ale i lidově demokratického Československa stále převládají. Tak by mohla začít i širší diskuse o předpokladech a průběhu komunistického převzetí moci v Československu, která by se vyrovnala i se šedesáti lety historického výzkumu těchto otázek. Blížící se jubileum by k tomu poskytovalo vhodnou příležitost.

55 MARTIN NODL, *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1954–2000*, Soudobé dějiny 8/2001, s. 9–22. K doposud jedinému pokusu polemicky ANTONÍN KOSTLÁN, *K vývoji českého dějepiscectví v letech 1954–1948. Na okraj statě J. Hanzala Čestí historici před únorem 1948*, ČČH 92/1994, s. 94–103.

56 MARTIN NODL, *Krise české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.–12. září 1999, (ed.) Jiří Pešek, Praha 2000, s. 99–106, zde s. 99–103.

57 ANTONÍN KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscectví v letech 1935–1948*, Praha 1993. Na prvním místě je třeba uvést projekt Výzkumného centra pro dějiny vědy a zvláště následující svazky: BLANKA ZILYNSKÁ, PĚTR SVOBODNÝ (edd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference*, Praha 1999; ANTONÍN KOSTLÁN (ed.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Sborník z konference*, Praha 2002; ANTONÍN KOSTLÁN, MARTIN FRANC (edd.), *Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945*, Praha 2004; ANTONÍN KOSTLÁN, ALICE VELKOVÁ (edd.), *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989. Sammelband einer Konferenz*, Praha 2004; CHRISTIANE BRENNER (Hg.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006.